

ДИДАКТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ АКТИВНОГО ТИПУ

Майстерність вчителя базується не тільки на досконалому знанні фахового предмета, володінні програмним матеріалом, обізнаності в інноваційних освітніх процесах, сучасних досягненнях психолого-педагогічних наук. Вона включає в себе також досконалість методики викладання, доцільність та раціональність вибору і використання методів навчання, їх динамізм, мотиваційну спрямованість на високий рівень освіти, виховання і розвитку.

Метод навчання – це спосіб взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів, спрямований на досягнення мети освіти, виховання і розвитку учнів у процесі навчання [1, С. 129].

Ю. Бабанський методи навчання поділяє на три групи:

- методи організації навчально-пізнавальної діяльності;
- методи стимулювання навчальної діяльності;
- методи контролю ефективності навчально-пізнавальної діяльності.

Кожний із зазначених методів охоплює низку конкретних методів навчання.

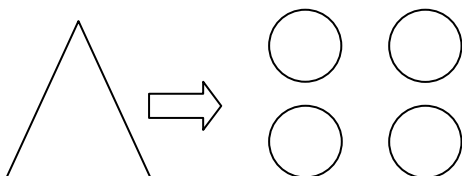
Методи організації навчально-пізнавальної діяльності – це:

- а) словесні методи (розповідь, лекція, бесіда тощо);
- б) наочні методи (демонстрація прикладів, спокою ілюстрацій);
- в) практичні методи (вправи, лабораторні дослідження, трудові дії тощо).

Ці методи забезпечують передачу навчальної інформації вчителем і сприйняття її учнями через слухання, спостереження, практичні дії.

В залежності від способів отримання інформації, методи організації навчально-пізнавальної діяльності поділяються на проблемно-пошукові та репродуктивні. Ці групи методів мають між собою суттєві відмінності.

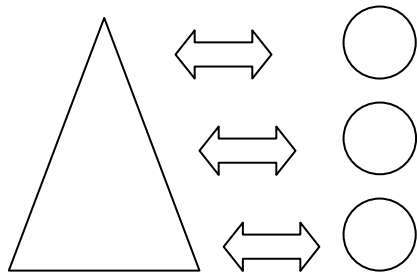
Пасивна модель навчання (репродуктивна).

Учень виступає в ролі «об'єкта» навчання, він отримує певну інформацію, матеріал від учителя і повинен засвоїти та відтворити її. Домінують

такі методи навчання як читання, лекція-монолог, пояснення демонстрація, відтворювальне опитування.

Активна модель навчання.

Цей тип навчання передбачає застосування методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів. Тут уже учень вступає в діалог з учителем, виконує певні творчі завдання і виступає «суб'єктом» навчання [3, С. 8].

У цьому процесі учні почуваються першовідкривачами, дослідниками, самостійними – на противагу, споживачам знань, які зумовлюються репродуктивними методами навчання. В основу теорії активного навчання покладено концепцію змісту діяльності, розроблену академіком О. М. Виготським.

Сутність її полягає в тому, що пізнання є діяльність, спрямована на засвоєння предметного світу. Отже, вона є предметна діяльність. Вступаючи в контакти з предметами зовнішнього оточення, людина пізнає їх і збагачується практичним досвідом як пізнання світу(навчання і самонавчання), так і впливу на нього [4, С. 126].

Людина за природою своєю дослідник. Її пошукова діяльність полягає у виявленні особливостей, властивостей і характерних ознак об'єктів зовнішнього середовища, у визначенні їх сутності і змісту, в оцінці ролей, значення. На основі отриманої інформації вона ставить для себе цілі і розробляє програми своїх дій. Пізнавальна діяльність людини проходить в умовах активно-випереджального сприйняття і відображення навколишнього світу, розв'язування різного роду проблемних ситуацій, без чого поставлена мета не може бути досягнута.

В даному разі використовується принцип безпосередньої участі, який зобов'язує викладача зробити кожного учня учасником навчально-виховного процесу, особистістю, яка діє, відшукує шляхи і способи розв'язання проблем, що вивчаються в навчальному курсі.

Поняття «активні методи навчання» (АМН) поширюється на досить об'ємну групу прийомів і способів проведення теоретичних і практичних занять. Ось деякі з них:

- аналіз конкретних ситуацій;
- розв'язання проблемних задач;
- ділова (операційна та імітаційна) гра;
- робота з діловими паперами і т.д.

Високий ступінь гнучкості і адаптивності АМН дозволяє педагогу з високою ефективністю використовувати їх в таких випадках:

- як введення в урок, постановка практичної проблеми, яка підлягає розв'язанню;
- для ілюстрації положень, що вивчаються у процесі уроку;
- паралельно на уроці частина матеріалу підноситься в усному викладі, а інша за допомогою активних методів;
- наприкінці лекції, розповіді, бесіди як практичне обґрунтування актуальності розглянутого питання;
- залежність традиційного уроку, тема заняття повністю розкривається за допомогою АМН.

Навчальний процес з використанням активних методів навчання спирається на сукупність принципів навчання, вироблених педагогічною наукою. Однак, окрім загально-дидактичних, в активному навчанні розроблені і власні специфічні принципи [2].

1. Принципи рівноваги між змістом і методами навчання урахуванням підготовленості учнів і теми заняття. Педагогу потрібно пам'ятати, що не кожному темі можна перекласти на «мову» АМН. Разом з тим, не кожний метод може бути використаний для розкриття тієї або іншої конкретної теми.

2. Принципи моделювання. Загальновизнаною моделлю навчального процесу є навчальний план. У ньому відбивається цілі й завдання, засоби і методи навчання, процедура і режим занять, визначається коло питань, які вирішують учні в ході навчання. Викладачеві треба змоделювати кінцевий результат, тобто описати «модель учня», який успішно завершив навчання. Корисною видається і модель середовища, в якому вчиться і живе студент. Вона допоможе уникнути відриву від реальної дійсності і її проблем.

3. Принцип вхідного контролю. Якби ретельно не був підготовлений навчальний процес, він не досягне мети, якщо не буде скоригований відпо-

відно до реального рівня учнів, якщо з самого початку не буде виявлений діапазон їх інтересів, ставлення до проблем нашого часу, якщо не буде встановлена наявність або відсутність особистої потреби в одержанні знань. Саме вхідний контроль дає можливість з максимальною ефективністю уточнити зміст навчального курсу, переглянувши відібрані методи навчання, прийняти рішення щодо характеру і обсягу індивідуальної роботи зі студентами, аргументовано обґрунтувати актуальність навчання і тим самим сприяти виникненню бажання вчителя.

4. Принцип відповідності змісту і методів цілям навчання. Немає нічого більш руйнівного для навчального процесу, ніж суперечність між цілями, з одного боку, і змістом та методами навчання з іншого.

Тому, для ефективного досягнення навчальної мети викладачеві необхідно вибрати саме ті види навчальної діяльності, які є найбільш доцільними та органічно підходять для вивчення конкретної теми або вирішення завдання. У одному випадку досить діалогу, обговорення проблеми. У іншому – не обійтись без звернення до книг, газет, журналів. У третьому доводиться вдаватися до суміжних галузей знань, до консультацій фахівців, юриста, економіста, конструктора, технолога та ін. Розмаїття навчального процесу може передбачити і техніко-економічні розрахунки, і ділову ситуаційну гру, коли студент «приміряє» на себе роль або ситуацію.

5. Принцип проблемності. Він вимагає такої організації кожного заняття, коли студенти досягають нове, набувають знання і навички через подолання труднощів, перешкод, що створюється постановкою навчальних проблем. Даний педагогічний постулат стверджує: «Знання, набути без зусиль, безпорадне». Один з фундаторів теорії проблемного навчання професор А. М. Матюшин дотримується точки зору, згідно з якою сама проблемна побудова заняття гарантує досягнення навчальної мети [6, С. 174].

Чим більше в класі питань, що вимагають пошуку, активності, тим активніше розумова діяльність учня – а це найважливіша умова ефективного навчання.

У зв'язку з цим доречно привести думку академіка М. І. Махмутова, фахівця в галузі проблемного навчання, який говорив, що активність у навчанні досягається в тому випадку, якщо учень аналізує фактичний матеріал і оперує ним таким чином, щоб самому отримати з нього інформацію [5, С. 75].

6. Принцип «негативного досвіду». У практичній діяльності людини успіх нерідко перемижується з помилками. І якщо досягнення успіху приводить до соціального і економічного ефекту, то помилки спричиняють втрати. Крім того, успіх – це наслідок практичного досвіду. Отже, якщо людина діє цілеспрямовано і у доцільний спосіб, то вона неминуче прийде до успіху в своїй діяльності, хоча вона ні в якому разі не гарантована від помилок, якщо працює чинним випадковості. Тому є доцільним вчити учнів передбачати та уникати помилок. Останнє завдання є особливо актуальним у наш час. Відповідно до принципу «негативного досвіду» у навчальний процес, побудований на АМН, вноситься два нових дидактичних елементи:

а) Вивчення, аналіз і оцінка помилок, допущених реальними людьми в конкретних обставинах. Матеріалом для таких занять мають бути реальні ситуації та умови.

б) «Забезпечення» викладачем помилок з боку учнів в процесі набуття умінь і знань. Завдання слід формулювати таким чином, щоб при розв'язанні учень неминуче припустився помилки, джерелом якої є відсутність необхідних знань і досвіду. Подальший аналіз послідовностей дій учнів допомагає вивчити закономірності помилки і розробити оптимальну тактику вирішення завдання.

7. Принцип «від простого до складного». Заняття з використанням АМН переважно слід будувати за принципом «від простого до складного». Процедуру заняття в зв'язку з цим необхідно планувати і організовувати з урахуванням зростання складності як навчального матеріалу, так і методів, що застосовуються для його вивчення: від виробничої задачі до ділової гри, що охоплює широкий спектр проблем, від роботи над навчальною ситуацією до розв'язування реальних виробничих ситуацій.

8. Принцип безперервного оновлення. Одним із джерел пізнавальної активності учнів є новизна навчального матеріалу, конкретної теми і методу проведення заняття. Інформативність навчального процесу, що має на увазі насиченість його новим, невідомим, привертає і загострює увагу учнів, спонукає до вивчення теми, оволодіння новими способами і прийомами навчальної діяльності. Однак у міру засвоєння знань студентами загостреність їх сприйняття поступово починає знижуватися. Студенти звикають до тих чи інших методів, втрачаючи до них інтерес. Щоб такого не сталося, викладачеві необхідно постійно підживлювати новими елементами

ми структуру знань, методику навчання, тобто прагнути до постійного оновлення середовища. Керований у такий спосіб навчальний процес не дасть згаснути інтересу і активності учнів.

9. Принцип організації колективної діяльності. Повсякденне життя людини проходить в умовах більшого або меншого об'єднання людей. У переважній більшості випадків мета, дії, вчинки окремої людини потребують узгодження з іншими людьми або їх участі і допомоги. Однак далеко не кожний студент в певній мірі комунікативно компетентний, вміє жити і працювати у колективі. Активні методи навчання можуть бути використані як засіб формування і зміцнення в учнів почуття колективізму, розвитку здатності до колективних дій.

Вирішувати це завдання в процесі навчання слід поетапно. На першому – викладач виявляє за допомогою групового завдання наявність розбіжностей і спільно в підходах учнів до самого завдання та його вирішення. На другому етапі шляхом організації групової роботи над конкретною ситуацією у студентів формуються потреби у спільній діяльності, які сприяють досягненню результатів. На третьому етапі в умовах ділової гри виробляються навички спільної діяльності, аналізу і вирішення завдань, розробки проектів та ін.

10. Принцип діагностування. Процес активного навчання є певною мірою експериментальний, дослідницький. У ньому проходить перевірку на якість і надійність програма і методи навчання, а також система прийомів і способів практичної діяльності закладених у навчальну програму. Ніякими іншими шляхами, крім дослідницького, мета не може бути досягнута. Адже викладачеві потрібна впевненість у тому, що навчаючи студентів, формуючи у них певний світогляд, соціальні якості і уміння, він досягне поставленої мети.

11. Принцип економії навчального часу. Засвоєння знань і формування на їх основі практичних навичок вимагають витрат часу. За традиційних методів навчання ці два завдання вирішуються послідовно, тобто спочатку учні засвоюють знання, а потім виробляють уміння і навички. В результаті збільшується умовна витрата навчального часу і безпосередня економічна витривалість навчального процесу. АМН дозволяють в два-три рази скоротити витрати часу на досягнення цих цілей, адже засвоєння знань, оволодіння прийомами практичної роботи і вироблення навичок здійснюється одночасно, аналізу ситуацій або ділової гри.

12. Принцип вихідного контролю. Як правило вихідний контроль знань проводиться після завершення навчання у формі екзаменів, заліків, співбесід, виконання контрольних робіт або рефератів з наступним його захистом. Підсумкова оцінка знань учнів важлива і необхідна. Однак практика показує, що ця оцінка не завжди відбиває рівень реальних знань. Крім того згадані вище форми перевірки не у кожному випадку можуть встановити обсяг і якість набутих знань, умінь і навичок.

Для вихідного контролю знань успішно використовуються АМН: серія контрольних практичних завдань, проблемних питань і ситуацій. Вони можуть бути індивідуальними і груповими. На підсумковому занятті паралельно з усними питаннями учень отримує для аналізу та вирішення практичні завдання відповідно до оцінки за вже виконані ним завдання. Вирішити його буде важко, якщо не засвоєний курс теоретичного та практичного навчання, якщо за час навчання не сформувався досвід вирішення подібних завдань.

АМН за доцільного їх використання дозволяють оптимально вирішувати три навчально-організаційні завдання:

- підпорядковувати процес навчання управлінському впливу викладача;
- забезпечити включення в активну навчальну роботу як добре підготовлених учнів, так і учнів з недостатньою підготовкою;
- встановити безперервний контроль за процесом засвоєння навчального матеріалу.

Крім того, АМН набувають цінності ще й тому, що сприяють успішному формуванню в учнів комплексу позитивних ділових якостей, наприклад:

- здатність швидко пристосовуватись в групі, зайнятій розв'язанням спільного для всіх завдання;
- вміння встановлювати особисті контакти, обмінюватися інформацією;
- готовність брати на себе відповідальність за діяльність групи;
- здатність правильно організувати та розподіляти роботу;
- бажання бути корисним і потрібним людям;
- знання рівня своєї компетентності, вміння аналізувати і оцінювати свої дії;
- вміння знаходити причини і джерела практичних ситуацій;
- вміння уникати повторних помилок і прорахунків;
- здатність передбачувати наслідки кроків, дій;

- уміння цінувати і продуктивно використовувати свій час.

Кожен учитель, особливо той, що прагне майстерності, має оволодіти алгоритмом міркувань щодо вибору методів навчання. Передусім йому слід визначитись у стратегії вибору методу тобто вибору класифікації методів (Ю. Бабанського, І. Лернера, В. Онищука та ін.) Вибір методів навчання зумовлюються також: завдання освіти, виховання і розвитку учнів, особливості предмета і навчального матеріалу, мета і завдання конкретного уроку; реальні навчальні можливості учнів; комплекс психологічних чинників; наявність і вибір засобів навчання; майстерність учителя. Однак модернізація змісту освіти і навчання, раціональний вибір методів і засобів навчання як такі не розв'язують проблеми підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Тільки через особистість учителя, який володіє сучасною методикою використання методів, форми і засобів навчання реалізуються закладені в них можливості. Варто виділити основні рекомендації для створення творчої обстановки у процесі навчання.

Викладач повинен (за С. Парнсом) [8, Р. 98]:

- усувати внутрішні перешкоди творчим проявам;
- приділяти увагу роботі підсвідомості;
- утримуватись від оцінювань;
- показувати студентам можливості використання метафор і аналогій;
- застосування розумової вправи для адаптації у незнайомій обстановці;
- підтримувати живу уяву;
- контролювати уяву, фантазію;
- усувати внутрішні перешкоди для мислення;
- розвивати сприйняття всього навколишнього світу;
- розширювати обсяг знань;
- допомагати студентам бачити зміст, напрямок їх креативної діяльності.

Вказані рекомендації можуть бути реалізовані лише за умови вільного обміну думками, ідеями, у процесі безпосереднього обговорення, творчої дискусії та особистісного включення студентів і самого викладача.

Доцільність застосування у навчальному процесі АМН не викликає сумніву, вони стимулюють творчу активність не тільки студентів, а й викладачів; створюють позитивну мотивацію до набуття знань; сприяють підви-

щенню практичної спрямованості дисциплін і таким чином впливають на по- коління підготовки фахівців. Крім того, АМН, які передбачають дискусію, проблему, полеміку, формують такі професійно-особистісні якості, як кому- нікативність, товариськість. За їх наявності той або інший метод навчання перетворюється із засобу впливу на студентів з боку викладача на засіб акти- вної творчої взаємодії учасників навчального процесу, яка веде до якісного нового рівня засвоєння професійних знань, умінь, навичок.

Список літератури: 1. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно- воспитательного процесса. – М.: Просвещение. – 1982 – 192 с. 2. Иванов М. А. Активные методы обучения; Среднее специальное образо- вание, 1990 – № 8. – С. 6–8. 3. Інтерактивні технології навчання / Авт.- упор. І. І. Дівочкова-Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 180 с. 4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат. – 1977. – 304 с. 5. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Просвеще- ние, 1981. – 165 с. 6. Матюшин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 1972. – 354 с. 7. Махмутов М. И. проблемное обучение: основные вопросы теории. – М.: Педагогика, 1975. – 367 с. 8. Parnes S. J. Can creativity be increased? // A source book for creative think- ing / N.Y. Charles Scribner's Sons? 1962. – 168 p.